

HOE WORDT OVER VRIJWILLIGE KINDERLOOSHEID GEDACHT?

Ruut Veenhoven

Gepubliceerd in: 'Vrijwillige Kinderloosheid', red. Ruut Veenhoven, 1979, Kooyker Wetenschappelijke Uitgevers bv, Rotterdam, ISBN 90 6212 053 9 (Hoofdstuk 6), pp. 100-129.

SAMENVATTING

De publieke acceptatie van vrijwillige kinderloosheid is in de laatste decennia sterk toegenomen, maar volledig geaccepteerd is het verschijnsel bepaald nog niet. Nog steeds worden aan vrijwillig kinderlozen allerlei negatieve eigenschappen toegeschreven: ten onrechte, want bij nader onderzoek blijken die verdachtmakingen onjuist of op zijn minst onbewezen. Deze negatieve stereotypen zijn niet alleen onprettig voor de betrokkenen, maar ze zijn ook schadelijk. Onder meer schadelijk voor de geestelijke volksgezondheid, doordat ongemotiveerde mensen in het ouderschap worden gedreven. Er is dus sprake van een onjuiste en schadelijke beeldvorming rond vrijwillige kinderloosheid. Het is hoog tijd dat daar eens iets aan gebeurt.

Hoewel vrijwillige kinderloosheid niet iets is waar erg veel over gepraat wordt, is het wel een onderwerp waar veel mensen een uitgesproken mening over hebben. Van oudsher heerst het idee dat vrijwillige kinderloosheid eigenlijk iets verwerpelijks is en dat mensen die geen kinderen willen, behept zijn met allerlei kwalijke eigenschappen. De beeldvorming is erg 'stereotiep'. Het beeld wordt bepaald door ongefundeerde meningen die mensen klakkeloos van elkaar overnemen. Omdat die meningen al zo lang in omloop zijn en omdat niemand ze tegenspreekt, worden ze vaak zonder meer voor waar aan genomen.

In dit hoofdstuk zal ik een en ander verder uitdiepen. Eerst zal ik nagaan, hoe algemeen de veroordeling van vrijwillige kinderloosheid eigenlijk is en of er een tendens is naar grotere acceptatie (paragraaf 1). Vervolgens zal ik nagaan wat voor kwalijke eigenschappen vrijwillig kinderloze mensen nu precies worden toegedicht (paragraaf 2) en wat er van die beweringen feitelijk klopt (paragraaf 3). Tenslotte zal ik ingaan op de vraag hoe die stereotypen ooit in de wereld zijn gekomen (paragraaf 4), om in aansluiting daarop nog iets te zeggen over de gevolgen van deze negatieve beeldvorming over vrijwillige kinderloosheid (paragraaf 5).

1 AANVAARDING VAN VRIJWILLIGE KINDERLOOSHEID

Zoals al gezegd, wordt er vaak negatief geoordeeld over vrijwillige kinderloosheid. Dat blijkt onder meer uit diverse opinie-onderzoeken. Bij een onderzoek onder ruim 7000 Nederlandse huisvrouwen, bleek bijvoorbeeld dat maar 27% het besluit om geen kinderen te nemen als 'begrijpelijk' beoordeelt: 16% vindt het besluit volstrekt onbegrijpelijk (Stichting voor Statistiek, 1976). Een positiever beeld komt uit onderzoek waarbij niet gevraagd wordt naar de persoonlijke invoelbaarheid van zo'n besluit, maar naar een meer algemeen oordeel over de morele (on)aanvaardbaarheid ervan. In 1974 bleek 65 % van alle Nederlanders het besluit om vrijwillig kinderloos te blijven, te kunnen 'billijken'. Een niet onaanzienlijke minderheid blijft het echter als 'onaanvaardbaar' bestempelen.

Deze reserve ten aanzien van vrijwillige kinderloosheid is niet iets typisch Nederlands. In bijna alle culturen wordt negatief over kinderloosheid geoordeeld: zelfs over onvrijwillige kinderloosheid (Rosenblatt, 1973). Het oordeel van het Nederlandse publiek over vrijwillige kinderloosheid is naar verhouding waarschijnlijk nog vrij vriendelijk.

Acceptabel geachte omstandigheden

De opinies zijn overigens genuanceerder dan antwoorden op simpele vragen naar ‘aanvaardbaarheid’ of ‘invoelbaarheid’ doen vermoeden. Van een man accepteert men vrijwillige kinderloosheid bijvoorbeeld gemakkelijker dan van een vrouw. Ook blijkt de acceptatie van vrijwillige kinderloosheid sterk afhankelijk te zijn van de redenen waarmee de keus gemotiveerd wordt. In **tabel 1** staat hoe over een aantal van die redenen wordt geoordeeld (let wel: dat zijn niet allemaal in de praktijk veel voorkomende redenen). Uit de tabel blijkt onder meer dat angst voor ziekte, armoede en ellende meestal wel als een goede reden voor vrijwillige kinderloosheid wordt geaccepteerd. Er blijkt echter weinig begrip te bestaan voor mensen die gewoon geen zin hebben in kinderen of die andere dingen leuker vinden. Leggen we dit lijstje naast de bevindingen van hoofdstuk 4, dan blijkt dat voor de meest voorkomende motieven nog het minste begrip bestaat. In hoofdstuk 4 hebben we bijvoorbeeld gezien dat één van de belangrijkste motieven voor vrijwillige kinderloosheid de wens tot het handhaven van een gelijkwaardige relatie met de partner is. De één na onderste regel van de tabel laat zien dat 70% van de ondervraagde personen daar geen begrip voor heeft. Ook voor het veel voorkomende motief van ‘vrijheid’ heeft de meerderheid geen begrip.

De trend

Hoewel er dus bepaald nog wel tegenstand bestaat, vindt vrijwillige kinderloosheid momenteel toch aanmerkelijk meer acceptatie dan vroeger. **Tabel 2** demonstreert goed hoezeer de opvattingen de laatste tien jaar veranderd zijn.

Deze ommekeer in de opvattingen is vooral daarom zo opmerkelijk, omdat er in deze periode hoegenaamd geen publiciteit over vrijwillige kinderloosheid is geweest. Publiciteit van enige omvang over dit onderwerp is pas sinds 1977 op gang gekomen. De ommekeer is echter niet zo verwonderlijk, als men zich realiseert dat het denken over vrijwillige kinderloosheid natuurlijk niet losstaat van meer algemene opvattingen over huwelijk, seksualiteit en persoonlijke zelfbeschikking. Voorwaarde voor acceptatie van vrijwillige kinderloosheid is natuurlijk dat de vrouw ook in een andere rol erkend wordt dan alleen die van moeder, dat seks ook voor de seks mag in plaats van alleen voor de voortplanting, en dat zelf-beschikking boven de navolging van het gangbare patroon wordt gesteld. Zoals bekend, heeft zich in de jaren zestig een opmerkelijke liberalisering voltrokken. Er is in dat verband zelfs wel van een ‘culturele revolutie’ gesproken. De opvattingen over vrijwillige kinderloosheid zijn kennelijk in die ontwikkeling meegegroeid. Naar het zich laat aanzien gaat de liberalisering van het denken over huwelijk, seksualiteit en zelfbeschikking nog steeds door, zij het minder snel. Wat dat betreft mogen we voor de toekomst ook een grotere acceptatie van vrijwillige kinderloosheid verwachten. De toegenomen publiciteit rond het onderwerp (waarvan dit boek een voorbeeld is) zal daar zeker ook toe bijdragen.

Wie is er (nog) tegen ?

In het licht van het voorafgaande is het vrij vanzelfsprekend dat de tegenstand tegen vrijwillige kinderloosheid allengs geconcentreerd is geraakt in wat wel de ‘culturele achterhoede’ wordt genoemd; groepen die eigenlijk weinig moeten hebben van alle nieuwlichterij, maar die toch gedoemd zijn om er uiteindelijk in mee te gaan omdat het hun ontbreekt aan voldoende eigen cultuurscheppend vermogen. Zo’n achterhoede kan in omvang nog vrij groot zijn, maar voor de toekomst toch weinig betekenen. In de culturele achterhoede van vandaag treffen we overwegend oudere mensen, die meestal niet in de Randstad wonen, die gemiddeld weinig opleiding hebben genoten en die in doorsnee kerks zijn. In hun morele opvattingen is relatief weinig plaats voor plezier en individuele ontplooiing. Ze hechten daarentegen veel waarde aan de naleving van vrij strikte en uit heel andere hoofde gelegitimeerde traditionele leefregels.

Overeenkomstig dit beeld blijkt de aanvaarding van vrijwillige kinderloosheid ook inderdaad geringer te zijn bij oudere mensen, bij mensen met weinig opleiding en bij trouwe kerkgangers (Bierkens e.a., 1978; Polit, 1978). Uit beide onderzoeken blijkt verder dat de waardering voor vrijwillige kinderloosheid ook samenhangt met de grootte van het gezin waarin men is opgegroeid. Mensen die veel broers en zussen hebben, staan gemiddeld afwijzender tegenover mensen die geen kinderen willen hebben. Uit het onderzoek van Bierkens blijkt anderzijds dat de houding ten opzichte van vrijwillige kinderloosheid nauwelijks verband houdt met het aantal kinderen dat men zelf heeft. Wel blijkt dat mensen die aan kinderen willen beginnen, of nog meer kinderen willen, iets negatiever oordelen. Negatiever is ook het oordeel van de mensen met kinderen die zeggen over het krijgen van kinderen nauwelijks te hebben hoeven nadenken, omdat het voor hen iets vanzelfsprekends was. Mensen die pas na rijp beraad voor kinderen hebben gekozen, zijn minder afwijzend over vrijwillige kinderloosheid. Merkwaardigerwijs werden verder geen verschillen in aanvaarding van vrijwillige kinderloosheid gevonden tussen mannen en vrouwen, tussen gehuwden en ongehuwden en tussen mensen die wel en die niet zeggen personen te kennen die geen kinderen willen. Vooral dat laatste is verrassend, omdat je toch zou verwachten dat persoonlijk contact leidt tot een mildere beoordeling.

2 VERONDERSTELDE EIGENSCHAPPEN VAN VRIJWILLIG KINDERLOZEN

Over vrijwillige kinderloosheid wordt meer gezegd dan alleen dat het al of niet aanvaardbaar is. Er zijn ook voorstellingen over in omloop, wat voor mensen die vrijwillig kinderlozen nu precies zijn. Zoals gezegd, zijn die voorstellingen overwegend negatief van aard. Negatiever zelfs dan men op grond van de zojuist genoemde algemene oordelen over aanvaardbaarheid van vrijwillige kinderloosheid zou verwachten. Bij het onderzoek onder 300 inwoners van Nijmegen door Bierkens en anderen bleek dat 60% van de ondervraagden meer negatieve eigenschappen toeschreef aan vrijwillig kinderlozen dan aan mensen die wel kinderen willen.

De eigenschappen waarop in dat onderzoek beoordeeld werd, staan in **tabel 3**. Onderzoek in de Verenigde Staten heeft soortgelijke resultaten opgeleverd. Rainwater (1965) stelde vast dat vrijwillig kinderloze vrouwen veelal als ‘kinderlijk’, ‘neurotisch’ en ‘egoïstisch’ beschouwd worden. Polit (1978) noteerde toegeschreven eigenschappen als ‘onaangepast’ en ‘niet zorgzaam’. Verder vond Blake (1979) dat de gemiddelde Amerikaan kinderloosheid associeert met een ‘leeg bestaan’, ‘eenzaamheid’ een ‘kil huwelijk’ en een ‘grotere kans op scheiding’. Het leven van vrijwillig kinderloze vrouwen wordt gezien als ‘onvervuld’.

Dit soort meningen leeft bepaald niet alleen bij de ongeletterde massa. Ook uit de mond van te goeder naam en faam bekend staande deskundigen kan men zulke beweringen horen. Veevers (1977) noemt daar frappante voorbeelden van. In deze paragraaf zal ik een aantal van die veronderstelde kenmerken van vrijwillig kinderlozen wat nader beschrijven. In de volgende paragraaf zal ik die veronderstellingen dan vervolgens toetsen aan de feiten.

Gestoord

Veel mensen menen dat er bij vrijwillig kinderlozen vaak toch wel ergens een schroefje los zit. Een ‘normaal’ mens wil immers gewoon kinderen. Als je geen kinderen wilt, moet er dus wat loos zijn: te bangig, te instabiel, niet volwassen, enzovoorts. Hoeveel mensen zo denken, blijkt uit **tabel 3**. Niet minder dan 22 % karakteriseert vrijwillig kinderlozen als relatief ‘zwak van karakter’, terwijl 23 % hen als geestelijk minder ‘volwassen’ ziet.

Het is niet alleen Jan Modaal die zo denkt. Ook in boeken van gezaghebbende psychologen kan men dit soort beweringen vinden. In mooiere woorden worden soortgelijke kenmerken aan vrijwillig kinderlozen toegeschreven. ‘Neurotische stoornissen’ zouden er verantwoordelijk voor zijn dat ze hun partner niet met een kind willen delen; door ‘ik-zwakte’ zouden ze de verantwoordelijkheid van het ouderschap niet aandurven en ‘rigiditeit’ zou de veranderingen die kinderen nu eenmaal met zich meebrengen, ondraaglijk maken.

De keuze voor vrijwillige kinderloosheid wordt dus vaak als een teken van psychische ongezondheid geïnterpreteerd. Bovendien wordt er ook wel beweerd dat vrijwillig kinderlozen een kans om geestelijk te 'groeien', laten liggen. Verschillende psychologen menen namelijk dat het opvoeden van kinderen de geestelijke gezondheid van de ouders ten goede komt. Het verzorgen van kinderen zou mensen onder meer 'verantwoordelijker' maken, en hen ervoor behoeden zich blind te staren op eigen problemen. Dat zou nog een extra reden zijn waarom kinderlozen vaker met psychische problemen zouden kampen. Voorbeelden van, dit soort uitspraken zijn te vinden bij Veevers (1977, 1978).

Ongelukkig

In **tabel 3** is ook te zien dat van mensen die geen kinderen willen, vaak ook verondersteld wordt dat ze minder gelukkig zijn. Er lijken verschillende theorieën achter die veronderstelling te zitten. In de eerste plaats waarschijnlijk het zo-even al genoemde idee dat de keuze voor vrijwillige kinderloosheid een psychisch zwaktebod is, zodat men bij deze mensen ook weinig levensvreugde moet verwachten. In de tweede plaats wellicht ook de verwachting dat vrijwillig kinderlozen te lijden krijgen onder eenzaamheid: vooral bij het ouder worden. In de derde plaats tenslotte de gedachte dat een mens niet ongestraft tegen zijn natuur in kan gaan. We komen daarbij uit op de veronderstelling dat alle mensen een voortplantingsdrift eigen is. Dat wordt dan weer een verhaal apart.

Tegennatuurlijk

Veel mensen vinden vrijwillige kinderloosheid maar 'tegen-natuurlijk', zonder overigens precies te kunnen aangeven wat die kwalificatie inhoudt. Sommige psychologen zijn daar duidelijker over. Zij veronderstellen dat alle mensen van nature een voortplantingsdrift hebben, en vaak dat deze drift bij vrouwen sterker is dan bij mannen. Er wordt in dat verband dikwijls van een 'moeder-instinct' gesproken. Zoals in hoofdstuk 1 al is uiteengezet, veronderstelt die instinct-theorie dat de voortplantingsdrang niet zo maar ontkend kan worden. Kinderloosheid zou dan ook onvermijdelijk het bewustzijn oproepen dat men iets essentieels mist in het leven; het zou een gevoel van zinloosheid teweegbrengen en het zou mede daardoor tot een algemeen gevoel van onvrede met het bestaan leiden. Voor zover mensen dit soort gewaarwordingen verdringen, zouden zij zich toch niet geheel kunnen onttrekken aan de roep van hun natuur. Er zou 'stress' optreden die op de lange termijn zou leiden tot allerlei vage psychische en lichamelijke stoornissen. Het zal duidelijk zijn dat deze zienswijze nauw aansluit bij de twee eerder genoemde.

Slecht huwelijk

Vrij algemeen wordt kindervreugd beschouwd als een noodzakelijke component van een goed huwelijk. Een huwelijk zonder kinderen vindt men niet 'af'. Men denkt dat zo'n huwelijk op den duur leeg en triest wordt en dat het alle kans heeft om spaak te lopen. Als het uitblijven van kinderen het gevolg is van steriliteit, is het oordeel in eerste instantie: 'zielig'. Zo'n huwelijk zal nooit helemaal 'je dat' worden, al zullen de partners waarschijnlijk wel bij elkaar blijven, doordat uit de gezamenlijk gedragen teleurstelling toch een band groeit. Over de kansen van het vrijwillig kinderloze huwelijk wordt in het algemeen negatiever geoordeeld. Men veronderstelt dat het minder bevredigend is, met name voor de vrouw, en men voorziet dat het eerder uit elkaar zal vallen bij gemis aan wezenlijke binding.

Hoezeer deze opvattingen leven, blijkt uit opinie-onderzoek. In 1965 meende 79% van de Nederlandse mannen dat een huwelijk zonder kinderen ‘onvolledig’ is (‘Liefde en huwelijk in Nederland’, 1965). In 1970 waren die opvattingen nog vrijwel onveranderd. Van de gehuwde of gehuwd geweest zijnde vrouwen met kinderen vindt 73% dat het huwelijk pas echt gelukkig is als er enkele kinderen geboren zijn (‘De toekomst op zicht’, 1970). De al eerder genoemde bevindingen van Blake (1979) wijzen erop dat de gemiddelde Amerikaan er op een zelfde manier over denkt.

Wordt kinderloosheid dus vaak als oorzaak van een slecht huwelijk gezien, voor vrijwillige kinderloosheid geldt bovendien dat het vaak geïnterpreteerd wordt als een teken dat het huwelijk toch al niet te best was. Men zou niet aan kinderen durven beginnen, omdat de relatie te onzeker is. Ook wordt er vaak gedacht dat het bij die paren in bed niet wil lukken, en dat ze van die nood maar een deugd hebben gemaakt.

Liefdeloos

Vrijwillig kinderlozen worden ook vaak beticht van liefdeloosheid. Uit het feit dat zij kinderen kennelijk niet zó lief vinden dat ze er zelf ook aan willen beginnen, wordt dan geconcludeerd dat zij helemaal niets voor kinderen voelen, of zelfs dat zij überhaupt niet tot liefde in staat zijn. Vanuit die veronderstelling wordt vaak gedacht dat vrijwillig kinderlozen maar weinig echte vrienden hebben en dat de verhouding tot hun huwelijkspartner nogal afstandelijk is. Wat zij aan liefde te weinig hebben, zouden zij voorts aan materialisme te veel hebben.

Egoïstisch

Tenslotte moet ook het stigma van zelfzuchtigheid genoemd worden. Niet alleen wordt de keus om kinderloos te blijven als zodanig al vaak als egoïstisch bestempeld, maar bovendien wordt vrijwillig kinderlozen ook een verder strekkende zelfzuchtigheid toegeschreven. De kwalificaties ‘gemakzuchtig’ en ‘egoïstisch’ in **tabel 3** illustreren dit.

3 FEITELIJKE KENMERKEN VAN VRIJWILLIG KINDERLOZEN

Na deze opsomming van onprettige eigenschappen die men aan vrijwillig kinderlozen pleegt toe te schrijven, nu de vraag in hoeverre die voorstellingen corresponderen met de realiteit. Veel voor die vraag relevant onderzoek is bij elkaar gebracht door Veevers (1978). Mede aan de hand daarvan zal ik de zojuist genoemde eigenschappen nog eens nalopen.

Zijn vrijwillig kinderlozen echt ietwat getikt ?

Het is buiten kijf dat er wel eens mensen besluiten geen kinderen te nemen omdat ze het al moeilijk genoeg hebben met zichzelf. Het is echter even waar dat er ook mensen zijn die juist kinderen nemen omdat ze daarvan een oplossing van hun psychische problemen verwachten. Kortom: psychische problemen vind je in beide groepen. De vraag is dan ook eerder of de probleemdichtheid in de ene groep groter is dan in de andere.

Op grond van het momenteel beschikbare onderzoek kan die vraag bevestigend noch ontkennend beantwoord worden. Er zijn slechts twee onderzoeken beschikbaar, waarin mensen die géén kinderen willen, vergeleken worden met mensen die wél van plan zijn kinderen te nemen. Die onderzoeken bestrijken ieder maar een beperkt aspect van het verschijnsel geestelijke gezondheid. Hun resultaten zijn bovendien ietwat tegenstrijdig. Houseknecht (1976) vond nauwelijks verschil in psychische problemen tussen de twee groepen, maar constateerde wel dat studenten die zeggen geen kinderen te willen, als meer ‘autonoom’ uit de bus komen. Peterson (1976) daarentegen constateerde, eveneens onder studenten dat de intentie om kinderloos te blijven gepaard gaat met een gemiddeld zwakker zelfbeeld.

Een iets andere vraag is in hoeverre mensen die geen kinderen *hebben*, slechter af zijn dan mensen die wél kinderen hebben. Wat dit betreft zijn echter ook geen grote verschillen te melden. Bij een Zweeds onderzoek onder identieke tweelingen bleek nauwelijks verschil te bestaan tussen vrouwen zonder kinderen en hun zusters die al twee kinderen hadden. Voor zover kleine verschillen aanwijsbaar waren, wezen die in de richting van een grotere geestelijke gezondheid van de kinderloze vrouwen (Kay en Malmquist, 1971). Vergelijking van bekende Amerikaanse vrouwen die wél en die géén kinderen hebben gehad, leverde ook geen opmerkelijke verschillen op (Welds, 1976) en een vergelijking van mannen met en mannen zonder kinderen evenmin (Magarick, 1975). Hoogstens bleken de mannen zonder kinderen wat minder conformistisch en conventioneel te zijn. Onderzoek waarbij onvrijwillig kinderloze paren vergeleken werden met echtparen die wel kinderen hebben, heeft evenmin grote verschillen in geestelijke gezondheid aan het licht gebracht, noch in Oostenrijk (Mai e.a., 1972) noch in Nederland (Bierkens, 1975). Alles bij elkaar dus weinig steun voor de theorie dat het grootbrengen van kinderen een positief psycho-hygiënisch effect heeft.

Zijn vrijwillig kinderlozen minder gelukkig ?

Over het geluk van vrijwillig kinderlozen zijn geen gegevens beschikbaar. Wel over het geluk van de totale groep kinderlozen, inclusief de mensen die onvrijwillig kinderloos zijn. Bij interpretatie van die gegevens moeten we ons beperken tot vergelijking van paren. Alleenstaanden moeten in dit verband buiten beschouwing worden gelaten, omdat die andere elementen in de vergelijking zouden brengen. Het blijkt dan dat kinderlozen zowel in de Verenigde Staten (Campbell, 1975, Glenn en Weaver, 1979) als in Nederland (Veenhoven, 1974) als iets gelukkiger uit de bus komen. Dit betreft mannen evenzeer als vrouwen en het geldt ook voor alle leeftijdsgroepen. Weinig grond dus voor de gedachte dat vrijwillig kinderlozen zichzelf tekort doen. Ook de voorspelling dat kinderloosheid door eenzaamheid op de oude dag zal leiden tot minder levensvreugde, wordt niet door onderzoek bevestigd. Niet alleen blijken bejaarde kinderlozen niet minder gelukkig te zijn, ze zijn ook niet eenzamer (Veenhoven, 1974). Vrijwillige kinderloosheid is wat dat betreft dus ook niet iets waar je later onvermijdelijk spijt van krijgt.

Slijtage door ontkennen natuurlijke roeping ?

Zoals we gezien hebben, voorspelt de voortplantingsdrifttheorie dat kinderloze mensen door de bank genomen minder gezond en gelukkig moeten zijn. Uit de laatste twee punten is echter al gebleken dat die voorspelling voor wat betreft geestelijke gezondheid en geluk niet klopt. Rest de lichamelijke gezondheid. Onderzoek toont wat dat betreft aan dat mensen met kinderen eerder slechter af zijn dan beter. Bij de al genoemde studie onder 52 Zweedse identieke tweelingen van Kay en Malmquist bleek dat de vrouwen met kinderen vaker ziek waren dan hun kinderloze zusters. In Nederland blijken paren zonder kinderen zich ook iets gezonder te voelen en minder melding te maken van psychosomatische klachten. Met name tussen de 55 en 65 jaar tekent dit verschil zich duidelijk af (Veenhoven, 1974). Renne (1976) komt in een Amerikaans onderzoek tot een soortgelijke conclusie. Het grootbrengen van kinderen moet dus eerder gezien worden als een taak waardoor je behoorlijk kunt slijten dan als een onverdringbare biologische noodzaak.

Ook op het meer bewuste vlak zijn er weinig aanwijzingen voor een voortplantingsdrift. Er zijn wel veel voorbeelden van mensen die hevig naar een kind verlangen, maar het ontbreken van behoefte aan nageslacht komt evenzeer voor. Meer argumenten tegen de voortplantingsdrift- theorie zijn al in hoofdstuk 1 genoemd.

Zijn kinderloze huwelijken minder bevredigend ?

Dan de vraag of vrijwillig kinderloze paren inderdaad gekenmerkt worden door een minder voorspoedig huwelijksleven. Die vraag kan nog niet afdoende beantwoord worden, want er is nog maar één onderzoek gedaan waarbij het huwelijksgeluk van vrijwillig kinderlozen is vergeleken met dat van mensen met kinderen. Dat is een recent onderzoek van Houseknecht (1979), waarbij vijftig gehuwde vrijwillig kinderloze vrouwen vergeleken werden met een even grote groep van moeders, die zodanig was samengesteld dat er tussen beide groepen geen verschil was met betrekking tot opleiding, godsdienst en werk buitenshuis. De vrijwillige kinderloze vrouwen bleken meer plezier aan hun huwelijk te beleven. Zij bleken met name meer het gevoel te hebben een 'band' met hun man te hebben.

Er is veel meer onderzoek naar het verband tussen aanwezigheid van kinderen en huwelijksatisfactie, maar bij dat ander onderzoek zijn de vrijwillig kinderlozen op één hoop gegooid met uitstellers en onvrijwillig kinderlozen. Misschien als gevolg daarvan zijn de resultaten nogal tegenstrijdig. Bij sommige onderzoeken blijken de kinderloze huwelijken het meest geslaagd, bij andere de huwelijken met kinderen. Een Nederlands onderzoek toont nauwelijks verschil, afgezien van een iets grotere huwelijksatisfactie bij mannen zonder kinderen (Veenhoven, 1974).

Een naastliggende, maar wel wezenlijk andere vraag is of kinderloze huwelijken eerder op een scheiding uitlopen. Wat dat betreft zijn er op het eerste gezicht wel duidelijke verschillen. Er worden meer kinderloze huwelijken ontbonden dan huwelijken waaruit al kinderen geboren zijn. Het verschil blijkt echter voornamelijk in de zeer jonge huwelijken te zitten. Als mensen het eenmaal een aantal jaren met elkaar hebben uitgehouden, blijkt de aanwezigheid van kinderen de kans op een scheiding nauwelijks meer te verminderen (Monahan, 1955).

Zijn vrijwillig kinderlozen contact-gestoord ?

Het ontbreken van duidelijk verschil in huwelijks tevredenheid wijst er al niet op dat vrijwillig kinderlozen moeizamer functioneren op het terrein van de liefde. Toch is dit geen afdoend antwoord op de beschuldiging dat vrijwillig kinderlozen liefdeloos zijn. Het zou best zo kunnen zijn dat zij, juist door hun onvermogen tot liefhebben, al tevreden zijn met een huwelijk dat een ander maar een kille bedoening zou vinden. We moeten dus bekijken hoe gezellig, warm en intiem het vrijwillig kinderloze huwelijk is in vergelijking met het huwelijk van mensen die wél kinderen willen of hebben.

Wat dat betreft biedt het al eerder besproken onderzoek van Bram (1977) interessant materiaal. Zoals we in hoofdstuk 3 al hebben gezien, vergeleek zij drie groepen echtparen: paren die geen kinderen willen, paren die van plan zijn kinderen te nemen en paren die al kinderen hebben. Het bleek dat de vrijwillig kinderloze paren het meest op elkaar betrokken waren. Zij deelden meer werkzaamheden en verantwoordelijkheden en brachten ook meer tijd samen door. Ook hechtten zij meer waarde aan kameraadschap en wederzijds begrip voor elkaar. De verschillen met paren met kinderen bleken wat dit betreft groter te zijn dan de verschillen met de paren die nog geen kinderen hadden, maar wel van plan waren ze te nemen. Kennelijk is het dus zo, dat niet alleen de aanwezigheid van kinderen de relatie van de ouders wat minder intiem maakt, maar dat paren die kinderen willen, ook wat minder intimiteit in hun huwelijk nastreven. Zoals in hoofdstuk 4 al is opgemerkt, is de wens om intensieve relaties met de partner en met vrienden te kunnen blijven onderhouden ook een veelvoorkomend motief voor vrijwillige kinderloosheid. Alles bij elkaar bepaald dus geen reden om vrijwillig kinderlozen van algehele liefdeloosheid te betichten.

Een ander gegeven dat in dezelfde richting wijst, is dat Nederlandse paren zonder kinderen niet meer contactproblemen blijkt te hebben met vrienden en collega's dan paren die wél kinderen hebben (Veenhoven, 1974). Interessant in dit verband is verder nog dat bij onderzoek in West-Duitsland bleek dat onvrijwillig kinderloze paren ietwat intiemer met elkaar om plegen te gaan dan paren met kinderen (Van Keep en Schmidt-Elmendorf, 1975).

Zijn vrijwillig kinderlozen zelfzuchtiger ?

Deze vraag kan op twee manieren benaderd worden. In de eerste plaats kan men kijken of bij de beslissing om geen kinderen te nemen, eigen belang meer de doorslag pleegt te geven dan bij de beslissing om wel kinderen te nemen. Onderzoek hieromtrent is nog niet beschikbaar. Het zal er ook wel niet zo gauw komen, omdat het niet goed mogelijk is een objectief beeld te krijgen van het altruïsme van de in dit proces spelende motieven. Het in kaart brengen van die motieven zelf is al moeilijk genoeg. Een tweede benadering zou zijn, te kijken of vrijwillig kinderlozen zich op andere levensterreinen zelfzuchtiger betonen. Ook hieromtrent zijn geen betrouwbare gegevens voorhanden, zodat deze vraag vooralsnog onbeantwoord moet blijven. De vraag of vrijwillige kinderloosheid als zodanig als egoïstisch moet worden beschouwd, komt aan het eind van hoofdstuk 8 ter sprake.

4 BRONNEN VAN MISVERSTAND

Het blijkt dus dat er over vrijwillig kinderlozen dingen gezegd worden die volstrekt onjuist zijn, of op zijn minst onbewezen. De vraag is dan natuurlijk, waarom dat gebeurt. Hoe komt het dat zoveel mensen, onder wie zoveel deskundigen, zich zo'n onjuist beeld hebben gevormd van een zo weinig opvallende en onschuldige groep? Een uitputtend antwoord op die vraag is niet te geven. Wel kunnen er enige factoren genoemd worden die in dit verband waarschijnlijk een rol spelen.

Stereotiep denken

De misverstanden komen waarschijnlijk goeddeels voort uit een vrij gangbare vorm van denk-luiheid die ook op andere gebieden wel tot een onjuiste publieke beeldvorming aanleiding geeft. Mensen staan niet overal altijd evenzeer bij stil. Als dingen niet echt belangrijk voor hen zijn, gaan ze vaak zonder meer af op wat anderen daarover zeggen. Als iedereen dat doet, kan er een gemeenschappelijk beeld ontstaan dat sterk afwijkt van de werkelijkheid. Dit soort beelden worden 'stereotypen' genoemd. De kans op het denken in stereotypen is natuurlijk groter, naarmate de zaak waarom het gaat moeilijker waarneembaar is. Nu zijnde eigenschappen van vrijwillig kinderlozen ook bepaald niet makkelijk zichtbaar. Sommige mensen kennen niet eens een vrijwillig kinderloze van gezicht, en diegenen die er wel een paar kennen, kunnen daaraan toch ook moeilijk grond ontlenu voor algemeen geldende uitspraken. Niet voor niets hebben we daarnet allerlei onderzoek uit de kast moeten trekken om een representatief beeld te vormen. Het toeschrijven van negatieve eigenschappen aan vrijwillig kinderlozen lijkt dan ook niet zozeer voort te komen uit kwade wil. Het is eerder een gevolg van het feit dat men gewoon niet beter weet. Vooralsnog zijn er ook weinig aanwijzingen dat de stereotypen over vrijwillige kinderloosheid zich verhard hebben tot zogenaamde 'vooroordelen', waar niet meer tegen te praten valt.

Als we aannemen dat de mensen elkaar de misverstanden in goed vertrouwen napraten, dan blijft toch de vraag hoe die misverstanden ooit in de wereld zijn gekomen. Als we afzien van de mogelijkheid om ook hier de hand van het grootkapitaal te herkennen, kunnen de volgende oorzaken genoemd worden.

Verwarren van 'ongewoon' / 'ziek' / 'slecht'

Voor een deel komen de misverstanden waarschijnlijk voort uit de denkfout om dingen die van het gangbare patroon afwijken, als ziekelijk of als moreel verwerpelijk te beschouwen. Dat zijn natuurlijk drie verschillende zaken. Iets kan ongewoon zijn, maar ook gezond, zoals '100 jaar worden' bijvoorbeeld. Evenzeer kan een ongewoon verschijnsel moreel hoog gewaardeerd worden, zoals heldenmoed. Hoe simpel dit ook moge lijken, het wordt nog vaak vergeten. Ook door 'deskundigen'.

Zelfbevestiging

Een andere reden ligt waarschijnlijk in het feit dat de grote meerderheid van mensen mét kinderen zich zacht kan spiegelen aan de negatieve beelden omtrent vrijwillig kinderlozen. 'Hoe slechter zij, hoe mooier wij'. De behoefte aan zelf-bevestiging is misschien wel groter naarmate het nemen van kinderen een minder vanzelfsprekende zaak wordt. Sommige ouders kunnen zich dan bedreigd gaan voelen en een veroordeling van vrijwillig kinderlozen nodig gaan hebben om zich voldoende zeker van hun eigen zaak te voelen.

Afreageren

Evenzeer is het mogelijk dat de veroordeling van vrijwillig kinderlozen deels een grond vindt in de behoefte aan een 'zondebok'. Met name voor mensen die gebukt gaan onder de lasten van het ouderschap, vormen zij een voor de hand liggend mikpunt. Verder zijn vrijwillig kinderlozen natuurlijk ook mikpunt voor mensen die zich tegen alle nieuwlichterij afzetten.

In standhouden van de soort

Veevers (1977) zegt dat de afwezigheid van een voortplantingsinstinct bij mensen er misschien toe geleid heeft dat zich sociale mechanismen ontwikkeld hebben om instandhouding van de soort te garanderen. Samenlevingen die geen geboorte-dwang hanteerden, zouden door uitsterving van het toneel verdwenen kunnen zijn, waardoor in alle nu nog bestaande samenlevingen kinderloosheid negatief gewaardeerd wordt. Erg waarschijnlijk lijkt die theorie mij niet. De seksuele drift is altijd al een voldoende garantie voor voortplanting geweest. De tijd dat samenlevingen zich door een hoge geboortefrequentie moesten handhaven, ligt bovendien wel ver achter ons: in ieder geval voor wat Europa betreft. Het lijkt mij dan ook beter eventuele sociogene bronnen van het misverstand te zoeken in actuelere zaken, zoals het verzet tegen grotere zelfbeschikking in het algemeen en verzet tegen emancipatie van de vrouw in het bijzonder.

5 GEVOLGEN VAN STEREOTYPERING

De oorzaken van de negatieve beeldvorming rond vrijwillig kinderlozen mogen dan misschien vrij onschuldig zijn, de gevolgen zijn dat bepaald niet. De afwijzing wordt wel degelijk gevoeld. Bij een onderzoek van Ory (1978) in de Verenigde Staten bleek 85 % van de ondervraagde vrijwillig kinderloze paren steeds bedacht te zijn op rot-opmerkingen over hun keuze: 60% maakte melding van pressie van de zijde van vrienden en familie om toch maar kinderen te nemen, terwijl maar 10 % vond dat de meeste mensen neutraal oordelen over vrijwillige kinderloosheid.

Er zijn verschillende manieren om met die druk om te gaan. Een eerste manier is, de druk te ontwijken door confrontatie te vermijden. Een tweede manier is, de kracht van eigen argumenten zoveel mogelijk te onderstrepen en steun te zoeken bij gelijkgezinden. Een derde manier is tenslotte, het hoofd maar te buigen en 'gewoon' kinderen te nemen. Welke van die verschillende manieren het meest wordt gevolgd, is niet duidelijk. Er is echter geen twijfel over dat ze alle drie voorkomen.

Ontwijken

Ten eerste de vrijwillig kinderlozen die de kritiek zoveel mogelijk ontwijken: ze doen dat meestal door het contact met andersdenkenden uit de weg te gaan. Als ouders te lang over kleinkinderen blijven doorzeuren, wordt het contact met hen vaak op een laag pitje gedraaid. Ook wil het contact met vrienden die wél aan kinderen zijn begonnen, nogal eens verslappen. Het contact met zulke vrienden wordt natuurlijk toch al moeilijker, doordat ze in een ander leefpatroon terecht komen en vaak minder tijd en geld beschikbaar hebben. Afwijzing van vrijwillige kinderloosheid speelt echter soms wel degelijk een rol.

Een andere manier om kritiek te ontwijken, is aan de buitenwacht te vertellen dat je geen kinderen kunt krijgen, of door te zeggen dat je ze later pas wilt. Zoals in hoofdstuk 2 al is opgemerkt, lijkt dit soort uitvluchten zelfs tegenover enquêteurs gebruikt te worden. Geen erg heldhaftige reactie natuurlijk: wél iets dat tekenend is voor de zwaarte van de druk die men ervaart.

Steun zoeken; afweer

De mensen die openlijk uitkomen voor hun voorkeur voor kinderloosheid, kunnen de kritiek ook niet allemaal even gemakkelijk langs hun koude kleren laten afglijden. Ze hebben behoefte aan steun om zich staande te houden. In de eerste plaats vinden vrijwillig kinderlozen natuurlijk steun bij hun partner. De gemiddeld grotere intimiteit van hun relatie maakt dat ook gemakkelijker. Voor sommigen is de steun van de partner alleen al voldoende. Velen zoeken nog verdere steun. Zij vinden die in het lezen van bijvoorbeeld dit boek, of door zich aan te sluiten bij een organisatie van gelijkgezinden (zie adreslijst achterin dit boek). Behalve emotionele steun vinden ze daar ook argumenten waarmee ze zich in discussies met andersdenkenden kunnen verdedigen.

In hun verweer tegen kritiek wordt ook wel naar andere middelen gegrepen dan rationele argumenten. Het komt vaak voor dat vrijwillig kinderlozen uit afweer in tegen-stereotypering vervallen. Op hun beurt zeggen velen van hen dat moeders minder ‘vrouwelijk’ zijn en ‘labieler’, dat mensen die aan kinderen beginnen minder ‘verantwoordelijkheidsgevoel’ hebben, dat hun huwelijk minder ‘goed’ is en dat ze geestelijk minder ‘volwassen’ zijn (Ory, 1978). Een onschuldiger afweerreactie is de door Houseknecht (1976) gedocumenteerde neiging om mensen die onaardige dingen zeggen over vrijwillige kinderloosheid, minder belangrijk te gaan vinden. Weer een andere manier om met die druk om te gaan, is, te zeggen dat het je ‘niets doet’ (Veevers, 1977). Dit soort zelfbedriegerijtjes mag de druk dan wel draaglijker maken — echt gezond is het natuurlijk niet.

Toch maar kinderen

Tenslotte zijn er natuurlijk mensen die bezwijken onder de op hen uitgeoefende druk en toch maar aan kinderen beginnen. Hoeveel er dat precies zijn, is niet bekend. Evenmin is het bekend wat voor typen mensen dat zijn. Het is wel waarschijnlijk dat het vooral de wat minder zelfverzekerde mensen zijn, die zich zo in het ouderschap laten manoeuvreren. Aangehouden is dat echter nog niet. Hoe dan ook, ieder paar dat zich kinderen laat opdringen, is er één te veel. Niet alleen omdat er al kinderen genoeg zijn op de wereld, maar vooral ook omdat er een forse kans is dat die mensen in de ouderrol zullen falen. Dingen die je niet van harte doet, gaan in het algemeen nu eenmaal minder goed: zeker als het taken betreft waarbij spontaniteit, acceptatie en uithoudingsvermogen zozeer van belang zijn. Veel van die ouders- tegen-wil-en-dank komen zo van de regen in de drup. Weliswaar zijn ze nu in de ogen van hun omgeving niet slecht omdat ze geen kinderen willen, maar daar staat tegenover dat ze vaak veel zwaardere opvoedings-problemen te verstouwen krijgen dan het gemiddelde ouderpaar. Dat geeft dan vaak even veel afkeuring van de burens als de beslissing om geen kinderen te nemen. Niet zo leuk dus voor die ouders.

Ernstiger nog zijn de gevolgen voor de kinderen die zo op de wereld worden gezet. Zoals we in het laatste hoofdstuk zullen zien, loopt dit soort kinderen een vergroot risico om verknipt te raken. Wat dit betreft vormt de negatieve beeldvorming over vrijwillige kinderloosheid dus een gevaar voor de geestelijke volksgezondheid.

Een ander, niet minder ernstig gevolg van de negatieve beeldvorming over vrijwillige kinderloosheid is dat het een daling van de bevolkingsomvang in de weg staat. Hoewel iedereen langzamerhand wel weet dat er te veel mensen op de wereld zijn, geldt op individueel niveau toch nog als norm dat je kinderen moet krijgen. Blijkens onderzoek van Polit (1978) bestaat er nog steeds meer begrip voor mensen die acht of meer kinderen willen dan voor mensen die slechts één of helemaal geen kinderen willen. In Nederland is mede daardoor nog nauwelijks een daling van de bevolkingsomvang in zicht. De groei is alleen afgeremd. Als het hier ooit nog eens tot een bevolkingsbeleid komt, zou dit soort opvattingen zeker aangepakt moeten worden.

LITERATUUR

Bardwick, J. M., 'Evolution and parenting', *Journal of Social Issues*, 30, 1974. blz. 39-62.

Bierkens. P. B., 'Childlessness from the psychological point of view', *Bulletin of the Menniger Clinic*, 39, 1975, blz. 181.

Bierkens. P. B., A. S. F. Busser, J. P. I. Gommers en F. M. w. Schiks, 'Attitude tegenover vrijwillige kinderloosheid: een onderzoek'. *Medisch Contact*. 33, 1978, blz. 1045-1050.

Blake, Is zero preferred? American attitudes towards childlessness in the 1970's. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 1979, blz. 245-257.

Bram. S., 'Vrijwillig kinderloze echtparen: anders dan anderen', in: R.Veenhoven en E., van der Wolk (red.), 'Kiezen voor kinderen'? Intermediair/Van Gorcum, Amsterdam Assen. 1977.

Campbell, A., 'The American way of mating: marriage si, children only maybe', *Psychology Today*, mei 1975, blz. 37-43.

Glenn, N. D. en Weaver. C. N., 'A note on family situation and global happiness'. *Social Forces*, 57, 1979, blz. 960-967.

Houseknecht, S. K., 'A social psychological model for voluntary childlessness'. Voordracht voor de American Psychological Association Annual Meeting. Washington. september 1976.

Houseknecht S. K., 'Childlessness and Marital Adjustment'. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 1971, blz. 259-265.

Kay. L., en A. Malmquist. 'Motherhood and childlessness in monozygotis twins, I : Early relationships'. *British Journal of Psychiatry*, 118, 1971, blz. 11-28.

Keep, P. A. van, en H. Schmidt-Elmendorf, 'Involuntary childlessness', *Journal of Bio-social Sciences*, 7, 1975. blz. 37-48.

'Liefde en huwelijk in Nederland', landelijk representatief onderzoek uitgevoerd door Attwood Statistics in opdracht van Geïllustreerde Pers NV., Amsterdam, 1965.

Magarick, R. H., Social and emotional aspects of voluntary childlessness in vasectomized childless men. Ph.D. dissertation, University of Maryland, 1975 (niet gepubliceerd).

Mai, F. M., R.U. Munday en E. E. Ramp. 'Psychiatric interview comparisons between infertile and fertile couples. *Psychosomatic Medicine*, 34, 1972. blz. 432-440.

Middendorp. C. P., 'Culturele veranderingen in Nederland, 1965-1970', *Intermediair*, 11, 1974. blz. 5.

Middendorp, C.P., 'Verdere culturele veranderingen in Nederland, De periode 1970-1974'. *Intermediair*, 19, 1975, blz. 1-5.

- Monahan, T.P., 'Is childlessness related to marital stability?', *American Sociological Review*, 20, 1955, blz. 446-456.
- Ory, M. G., 'The decision to parent or not : normative and structural components', *Journal of Marriage and the Family*, 40, 1978, blz. 531-539.
- Peterson, R.A., *Do mental health variables influence the parenthood decision? Paper*, University of Chicago, Department of Psychology, Chicago. 1976 (niet gepubliceerd).
- Polit, D. E., 'Stereotype's relating to family-size status', *Journal of Marriage and the Family*, 40, 1978, blz. 105-114.
- Rainwater, L., 'And the poor get children'. Chicago, 1960, Aldine.
- Renne, K. S., 'Childlessness, health and marital satisfaction'. *Social Biology*, 23, 1976, blz. 195.
- Rosenblatt, P. C. e.a., 'A cross-national study of responses to childlessness', *Behavioral Science's Notes*, 8, 1973, blz. 221-231.
- Stichting voor de Statistiek. Resultaten vermeld in Elseviers Weekblad, 8 oktober 1976. 'Toekomst op zicht, de —', landelijk representatief onderzoek uitgevoerd door de Nederlandse Stichting voor Statistiek in opdracht van Bonaventura B.V., Amsterdam, 1970.
- Veenhoven, R., 'Is there an innate need for children?' *European Journal of Social Psychology*, 4, 1974, blz. 495-501.
- Veenhoven, R., en E. van der Wolk (red.), *Kiezen voor kinderen? Intermediair/Van Gorcum*, Amsterdam Assen, 1977.
- Veenhoven, R., 'Zijn kinderen goed voor het huwelijk?', in: Veenhoven en Van der Wolk, aw., 1977, blz. 48-54.
- Veevers, J. E., *Voluntary childlessness: a review of issues and evidence. Voordracht voor de International Sociological Association Annual Meeting. Uppsala, Zweden, augustus 1978 (wordt gepubliceerd in Marriage and Family Review)*.
- Veevers, J. E., 'Vooroordelen over vrijwillige kinderloosheid' in : Veenhoven en Van der Wolk, aw., 1977, blz. 139-159.
- Welds, K. M., *Voluntary childlessness in professional women, Ph.D. dissertation, Harvard University, 1976 (niet gepubliceerd)*.

TABEL I. *Acceptatie van vrijwillige kinderloosheid bij verschillende motieven onder 300 inwoners van Nijmegen in 1977*

Uitspraak : Een echtpaar wil geen kinderen omdat:	Geen begrip
— In familie van één van beiden erfelijke afwijkingen voorkomen	3.9 %
— Beiden ouder dan 35 jaar zijn en zich te oud voelen voor kinderen	6.6 %
— Er te veel mensen en te weinig eten in de wereld zal zijn	12.5 %
— De wereld zo vervuild raakt	12.5 %
— Ze gewoon geen behoefte aan kinderen hebben	13.8 %
— De man vaak lang en ver van huis is (bijvoorbeeld zeeman)	16.4 %
— Het de verantwoordelijkheid van het opvoeden niet aandurft	18.4 %
— Er te veel geweld, misdaad en oorlog in de wereld is	19.7 %
— Ze er niet zeker van zijn altijd bij elkaar te blijven	19.7 %
— Ze hun maatschappelijke inzet (bijvoorbeeld Rode Kruis) belangrijker vinden en makkelijker te volvoeren zonder kinderen	23.0 %
— Ze zich beter denken te kunnen ontplooien zonder kinderen	33.6 %
— Ze bang zijn een gehandicapt kind te krijgen, zónder dat erfelijke afwijkingen in de familie voorkomen	36.8 %
— Er te weinig liefde en te veel eenzaamheid bestaat	42.1 %
— Ze reeds dagelijks in contact met kinderen komen (bijvoorbeeld onderwijs,jeugdzorg)	42.1 %
— De vrouw bang is voor de bevalling	46.1 %
— Ze hun vrijheid vrije tijd niet willen opgeven	52.0 %
— Ze zonder kinderen meer als gelijken met elkaar om denken te kunnen gaan	69.7 %
— De vrouw minder mooi wordt door het krijgen van kinderen	85.5 %

oIn: Bierkens e.a., 1978.

TABEL 2. Nederlanders over vrijwillige kinderloosheid (in procenten)

Een echtpaar wil bewust geen kinderen, terwijl er medisch geen enkel bezwaar is. Kunt u een dergelijk standpunt billijken of vindt u het onaanvaardbaar?

	1965	1966	1970	1974
Kan billijken	21.8	27.2	59.4	64.7
Hangt ervan af	10.4	22.7	10.7	19.7
Onaanvaardbaar	65.6	47.9	27.7	15.6
Weet niet	2.2	2.2	2.2	1.6
Middendorp. 1974.				

TABEL 3. Eigenschappen toegeschreven aan mensen die wel en aan mensen die géén kinderen willen hebben door 300 inwoners van Nijmegen in 1977

<i>Eigenschap</i>	<i>Aantal onder— vraagden dat deze eigenschap meer kenmerk end acht voor mensen die géén kinderen willen</i>	<i>Aantal ander— vraagden dat deze eigenschap meer kenmerkend acht voor mensen die wèl kinderen willen</i>	<i>Aantal ander vraagden dat geen verschil ziet</i>
Egoïstisch	38 %	1 %	51 %
Verantwoordelijk	4 %	40 %	50 %
Volwassen	3 %	23 %	55 %
Onvrede met het leven	43 %	1 %	43 %
Gemakzuchtig	47 %	2 %	40 %
Gewetensvol	7 %	19 %	64 %
Ongelukkig	27 %	2 %	60 %
Geëmancipeerd	30 %	4 %	55 %
Milieubewust	16 %	6 %	66 %
Sterk van karakter	5 %	22 %	65 %

Brief P. B. Bierkens ter aanvulling van in Bierkens (1978) genoemde gegevens